

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію
НИЩЕТИ Володимира Анатолійовича
**«Методика формування риторичної компетентності учнів основної
школи в процесі навчання української мови»,**
подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності
13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Актуальність обраної теми та зв'язок її з напрямками наукових досліджень

Риторична освіта – це один із найбільш важливих і перспективних сучасних лінгводидактичних напрямів, мета якого не обмежується формуванням навичок гарного й переконливого мовлення. Одне з ключових її завдань – виховання високої моралі й патріотичного духу, що надзвичайно важливо для національномовної особистості, компетентного мовця, носія загальнолюдських і національно-культурних цінностей. Як зазначав Сенека, спочатку вчися гарної моралі, а потім – мудрості, яка без гарної моралі засвоюється погано.

Чим зумовлена необхідність широкого впровадження риторики в систему освіти? З одного боку, загрозою тотального безкультур'я і бездуховності в державі, з іншого – освітнім потенціалом риторики як шкільного предмета, її спроможністю реалізовувати провідні принципи й завдання сучасної освіти, засобами інтелектуально-естетичного впливу української мови формувати гармонійно розвинену, національно свідому особистість, якої сьогодні так потребує наше суспільство, адже в Україні традиційно цінували мовну вправність як одну з головних характеристик людини й водночас як показник морального клімату суспільства.

Важливість рецензованої дисертації підтверджують зв'язки її з актуальними напрямками наукових досліджень, як-от: компетентнісний підхід в освіті, формування критичного мислення учнів, психологічні механізми й педагогічні умови реалізації в освітньому процесі гуманістичної парадигми, взаємозв'язки освіти, навчання, виховання й розвитку особистості; саморозвиток і самореалізація особистості, гуманітаризація змісту освіти тощо.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри мовознавства Херсонського державного університету (реєстраційний номер 0109U002277) і кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету (реєстраційний номер 0116U008836).

З огляду на зазначене вважаю, що тема дисертаційного дослідження В.А. Нищети актуальна, суспільно й науково важлива.

Основний зміст роботи викладено на 428 сторінках основного тексту. Дисертація складається зі вступу, п'ятих розділів із короткими висновками, загальних висновків, списку використаних джерел, 29 додатків (окремою книгою, 208 с.), а також анотацій і списку публікацій автора.

Ступінь обґрунтування наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Зміст дисертації охоплює основні аспекти теми дослідження. Науковий і творчий задум автора й етапи реалізації його повною мірою представлені у вступі.

Для розуміння суті риторики важливе значення має осмислення філософських засад її. Виокремлення «об'єктів риторики» (слово з могутнім етико-естетичним потенціалом істини, добра й краси; доцільність слова, моральні закони, мовленнєва діяльність, різновиди мовленнєвої комунікації й людина, яка діє словом) сприяє актуалізуванню її в сучасному освітньому й суспільному просторі.

Глибиною наукового аналізу вражає перший розділ (*«Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження»*), у якому дисертант вивчає риторіку з позицій філософської наукової думки, що дало змогу визначити засадничі положення нової риторики в контексті дослідження, розглянути суть риторики крізь призму філософії. Осмисленості діапазону риторики як навчального предмета сприяє розгляд її феномена в культурології й соціології, в гуманістичній і гуманітарній парадигмах освіти, у системі гуманітарних наук. Особливо актуальними є пропагування риторичного аргументування, ціннісно-оцінювальних суджень, що сприяють формуванню в учнів ставлень, а на основі їх – світогляду; комунікативного співробітництва, визначення аудиторії. Однак положення «заміни істини

оцінюванням» й «абсолютності переконання релятивізмом» видаються дискусійними. Зокрема, принцип релятивізму, згідно з яким «усе в житті має відносний характер» (с. 64), навряд чи сприятиме засвоєнню й прийняттю положень християнської моралі, системи цінностей людини. До того ж, ці положення дисонують з цитатою про те, що риторична культура... спрямовує думки, слова і вчинки людини «у світ найвищих духовних цінностей – до істини, добра та краси» (с. 97).

Для авторської методики важливими є різновиди ціннісно орієнтованої аргументації, пріоритет загальнолюдських цінностей, ставлення до людини як до вищої цінності, сприяння процесам гуманізації й гуманітаризації, формування людських чеснот.

В умовах, коли риторика ще не утвердилася на всіх етапах здобування української освіти, прозорливими є думки автора про те, що «риторична культура виконує функції творення, фіксації, зберігання й передавання духовного досвіду (с.80)». Глибоко аналізуючи риторику в ретроспективі, Володимир Анатолійович переконливо окреслює її великі перспективи з огляду на її ціннісний загальнокультурний, високоморальний і духовний потенціал, суб'єктне розуміння духовного життя, оцінювально-імперативне орієнтування в системі суспільних відносин тощо.

Глибини, чіткості й логічної виразності рецензованих праці додає посправжньому науковий підхід автора до формування поняттєвого апарату дослідження. Дисертант уточнює, коригує або окреслює смислове поле багатьох наукових термінів («риторика», «особистість», «індивід», «індивідуальність», «компетентність», «розвиток», «формування», «психічний процес», «емоції», «почуття», «мовна освіта», «суб'єкт», «суб'єктний» та багато ін.). Роботу вивищує пильність автора до таких наукових категорій, що нерідко виявляються поза увагою дослідників, як-от: «суб'єкт-суб'єктна взаємодія», «досвід», «досвід особистості», «суб'єктний досвід», «чуттєвий досвід».

Свідченням глибокого й усебічного осмислення проблеми вважаю спробу Володимира Анатолійовича визначити місце риторики в системі гуманітарних наук. Підтримую думку автора про те, що людиноцентричний смисл риторики, ціннісний потенціал дають підстави розглядати її як потужний засіб реалізації принципів гуманізації й гуманітаризації освіти.

Окремо варто наголосити на важливості змісту II розділу (*«Психолого-педагогічні основи формування риторичної компетентності учнів основної школи»*), оскільки в умовах компетентнісного підходу освітній процес значною мірою психологізувався, відповідно кожен шкільний предмет розглядаємо не як інформаційне джерело, а як засіб розвитку дитини. Заслуговує на увагу також розгляд показників і механізмів психологічного розвитку особистості, емоційно-вольової сфери учнів, актуалізація вольових характеристик, феномена відповідальності як показника розвитку емоційно-вольової сфери в процесі становлення особистості, глибоке осмислення механізмів мисленнево-мовленнєвої діяльності, наголошення на важливості суб'єкт-суб'єктного принципу як іманентної ознаки навчального процесу; деталізація поняття «риторична компетентність» і механізмів формування її.

З огляду на те, що риторика вважають наукою текстотворчою, логічно вмотивованим видається третій розділ (*«Лінгвістичні та лінгводидактичні передумови формування риторичної компетентності»*), де розглянуто такі лінгвістичні категорії, як «текст», «риторичний текст», «дискурс».

Як і належить дисертаційним дослідженням такого типу, значне місце відведено експериментальній роботі (*Розділ 5. Організація й результати дослідно-експериментального навчання української мови*), а саме: презентовано програму експерименту, що містить усі необхідні складники (мету, завдання, етапи, критерії й рівні сформованості риторичної компетентності, результати тощо). Щоправда, назва розділу не корелюється з метою дослідження. Насамперед варто виділити ретельно сплановану програму експерименту, чітко й детально описану, і результати його, представлені в таблицях і схемах. Продумана структура дає змогу відслідкувати всі кроки дослідження, спрямовані на перевірку ефективності розробленої методики. Надані результати переконливі і, на мою думку, цілком підтверджують висунуту автором гіпотезу.

На всіх етапах дослідження, описаних у п'ятьох розділах дисертації, зроблено узагальнення й висновки.

Новизна й достовірність дослідження

Є всі підстави вважати презентовані результати достовірними, оскільки в роботі чітко виписана процедура одержання їх, що підтверджено засобами

різноманітних загальнометодологічних, загальнонаукових і специфічних методів, статистичними даними експерименту, узгодженістю з відповідними положеннями законодавчих і нормативних документів. Основні здобутки дисертант апробував своїми виступами на численних міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, активною участю в роботі круглих столів, висвітленням у наукових публікаціях.

Автореферат відповідає змістові дисертаційної роботи.

Найбільш суттєвими і важливими здобутками рецензованого дослідження В. А. Нищети вважаю такі результати:

- визначення дієвих психолого-педагогічних і дидактичних механізмів процесу формування риторичної компетентності;
- обґрунтування доцільності поняття «риторична компетентність»;
- визначення місця риторики в системі гуманітарних наук;
- уточнення й розкриття сутнісних характеристик риторизації як лінгводидактичної категорії;
- розроблення технології риторизації освітнього процесу;
- добір критеріїв, показників і рівнів сформованості риторичної компетентності учнів;
- розроблення алгоритму аналізу риторичного тексту, системи роботи з мовленнєвими жанрами;
- удосконалення системи риторичних вправ;
- розроблення функційної моделі методики формування риторичної компетентності;
- упровадження авторської методики в освітній процес та успішне апробування її.

Практичне значення здобутих результатів

Результати дослідження В.А. Нищети є відчутним внеском у розвиток української лінгводидактики, що полягає в розробленні важливих теоретичних положень шкільної риторичної освіти, збагаченні й удосконаленні навчально-методичного забезпечення процесу формування риторичної компетентності в учнів основної школи.

Для вчителів-словесників особливо цінною є інформація першого розділу, у якому чітко описано особливості психологізації освітнього

процесу. Практичний інтерес становлять елементи четвертого й п'ятого розділів, а саме: система риторичних вправ, алгоритми, пропозиції щодо модернізації структури уроку, побудови уроку-діалогу, риторичних умінь, картка-дороговказ до публічного виступу, матеріали додатків.

З огляду на сказане є підстави вважати, що обрана здобувачем тема дисертаційного дослідження актуальна не тільки для теоретиків лінгводидактики, але й для практиків, оскільки передбачає розв'язання багатьох проблем, пов'язаних із модернізацією освіти в Україні, сприяє вдосконаленню теоретичної бази лінгводидактики й підвищенню результативності процесу навчання української мови.

Дискусійні положення і зауваження

Попри вагомій підставі вважати, що автор упорався з поставленими завданнями наукового дослідження і що дисертація логічно завершена й цілісна, окремі її положення є дискусійними і схиляють до критичних роздумів.

1. Дискусійним вважаю питання доцільності введення риторичного підходу. У реальних умовах обмеженого вивчення риторики доречно обґрунтувати освітній принцип риторизації, що позитивно вписується в умови особистісно орієнтованого й компетентнісного підходів і спрямовує їх на формування компетентного мовця. Є заувага й до переліку принципів шкільної мовної освіти в умовах риторичного підходу. Скажімо, принцип «позитивної педагогічної взаємодії» належить до сфери професійної освіти, а «гармонізувального діалогу», «аксіологізації», «антропоцентричності», «активного сприймання», «громадянського виховання школярів», «евристичності», «духовного становлення особистості» тяжіють до переліку загальнодидактичних.

2. Приємно вражає термінологічний педантизм дисертанта, намагання все, про що в роботі сказано, систематизувати й увиразнити, об'єднати в єдиний механізм. Заслуговує похвали спроба визначити місце риторичної компетентності. Однак тут, на мій погляд, варто дотримуватися єдиної класифікаційної сітки: у закладах загальної середньої освіти – це ключові, галузеві й предметні компетентності, і не повинно бути «вищих» і «нижчих» (с. 250), немає підстав риторичну компетентність одночасно вважати

предметною й міжпредметною (галузеву).

3. Привертає увагу схема, що презентує структуру риторичної компетентності (рис. 2.3.1., с. 254). На мій погляд, тут допущено досить типову в наших колах помилку: сплутування поняття структури й механізмів формування компетентності, що спричинило на сьогодні таку селекцію їх, у якій важко розібратися й неможливо винайти спосіб вимірювання їх. Реально ж автор розробив чіткий і методично грамотний алгоритм формування РК.

4. Текст дисертації дещо перевантажений: 1) зайвими є підрозділи 2.2.3. (*«Роль і функції педагогічного спілкування»*) і 2.2.4. (*«Риторична підготовка у структурі педагогічної майстерності сучасного вчителя»*), адже цільова аудиторія не вчителі, а учні; 2) надмірне деталізування проблеми підходів (с. 222-234); 3) розділ 4 (*«Технології риторизації в процесі формування риторичної компетентності»*) також містить інформацію, що виходить за межі завдань дослідження (*готовність учителя-словесника до запровадження технологій риторизації, с. 360-361*).

5. Не можу обійти увагою «улюблену» тему методів, що мають ненаукові назви («Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Дерево рішень», «Займи позицію» тощо). Рекомендуючи їх учителям, варто привертати їхню увагу до того, що ефективність так званих методів визначає не лише інтерактивний характер, але й хронометраж, зокрема, «Дерево рішень» може бути ефективним за умови затрати 20-30 хвилин, «Займи позицію» до 15-ти, «Дискусія» – 7-25, «Ажурна пилка» – 45 хвилин.

6. Висловлю побажання щодо структури роботи. З огляду на характер риторики, варто б лінгвістичні засади подати окремим розділом, а в ньому – окремим підрозділом інформацію про мовленнєві жанри. Доречними у змісті такого розділу були б соціолінгвістичні засади, у площині яких перебувають важливі для мовної особистості поняття *мовної стійкості, мовного смаку, статусних характеристик мовця* тощо. Розділ 4 (*«Технології риторизації в процесі формування риторичної компетентності»*) по суті мав би презентувати (відповідно до мети й завдань) експериментальну методіку, а не технології.

7. Володимир Анатолійович значно поліпшив наявні на сьогодні способи вимірювання рівня сформованості РК. Однак відкритим залишається питання вимірювання найдієвіших складників – ставлення й поведінки, а також проблема спрощення цього громіздкого процесу.

8. Робота справляє позитивне загальне враження з погляду мовностилістичного оформлення. Та все ж є заувага технічного характеру: перелік авторів, що записані в дужках, щоб не применшити значення чи наукової ваги, подаємо в алфавітному порядку за першою літерою прізвища, а записуємо першою ініціальну. Варто узвичаїти цю вимогу і в дужках писати ініціальні літери після прізвища. Подекуди трапляються кальки (*у якості, при цьому, виходячи з постулатів, вирішувати завдання*), лексичні («*висловлювання*» замість «*висловлення*», *займається пошуком, відсутній порядок*) й граматичні недогляди (*обґрунтування Юніною, приведена софістами, розглянуті дослідницею*) тощо.

Загальний висновок

Зміст роботи, логіка викладу тексту, науково-прикладні результати свідчать про добру теоретичну підготовку, володіння методами наукових досліджень, уміння розв'язувати наукові проблеми.

Актуальність теми, наукова новизна основних положень, висновків і пропозицій дисертаційної роботи, її теоретичне й практичне значення, відповідність темі й паспорту спеціальності 13.00.02, а також пп. 9, 10, 12, 13 і 14 «Порядку присудження наукового ступеня і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, є підставою для присудження Володимирі Анатолійовичу Нищеті наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова).

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач відділу
навчання української мови
та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

Голуб Н.Б.

08 листопада 2018 р.